

Egy torockói vashámoros Udvarhelyszéken

A vízi energiával működő hámorok (maga a szó a német *Hammer*, azaz kalapács szóból ered) olyan ipartelepek voltak, ahol a vasat (vashámor) vagy a vörösrezt nagyméretű, súlyos vaskalapácsok segítségével dolgozták fel. A nehéz kalapácsokat (gyakran többet is) a gyors folyású, elegendő vízmennyiséggel bíró patakokra épített vízikerekek, illetve egy bütykös tengely segítségével mozgatták. A hámorok közelében épültek fel a vashuták, vagyis kohók, amelyekben a környéken bányászott vasércből a hámorok alapanyagául szolgáló nyersvasat állították elő. A nyersvasból elsősorban mezőgazdasági szerszámokat (ásókat, kapákat, csákányokat, lapátokat, fejszéket stb.) kovácsoltak. A nyugati eredetű hámoripar a közép- és kora újkori Magyarországon, különösen a Felvidéken (volt időszak, amikor Alsómecezen közel 200 hámor működött), valamint a Bódva és a Garadna völgyében terjedt el. Híres hámorok, vasműves központok voltak Erdélyben is a XVI–XVIII. században (Vajdahunyad környékén, Torockón, Csikmadarason stb.). Ezek vagy földesúri, vagy fejedelmi tulajdonban voltak, de néhányat közülük „társaságosan” is működtettek.

A Székelykő hármass csúcsa alatt fekvő egykori bányászváros, a Fehér megyei Torockó (románul *Rimetea*, németül *Eisenburg*) századok hosszú során át Erdély egyik legjelentősebb vasműves központja volt. A kolozsvári kereskedők a vas félkészítményeket és készárut már a XVI. században Torockóról szereztek be, majd árulták saját

boltjaikban, illetve adták tovább távolabbi városok kereskedőinek. A torockói vas 1627-től ott szerepelt az erdélyi árszabásokban. A XVII–XIX. századi írott forrásaink (levelek, feliratok, gazdasági számadások, vagyonszeirások, hozománylevelek és testamentumok) tele vannak a „torockói”-ként jelzett vasmunkák (ekevas, hosszúvas, singvas, kaszavas, kapa) felsorolásaiival. A vasáru piacát megszervező helybeli *szekeres vasváltók* szekereiken és tordai vagy enyedi vásárokon vett székely lovaikkal messze elszállították a torockói vasat (Beszterce, Fehérvár, Szeben, Segesvár, Lugos, Arad, Temesvár, Várad, Debrecen).

Még a XVIII. század második felében is 19 kohó és 23 vashámor működött Torockón annak ellenére, hogy az egyre fogyó erdők, a gyenge vízhozamú patakok akadályozták a megsokasodott verők folyamatos működését. A hanyatlás, melynek okai közt ott találjuk az értelepek kimerülését is, egyes helybeli mesterembereket (bányászokat, vashámorosokat) „kivándorlásra”, a hámorok felállítására alkalmas új helyszínek felkutatására késztetett. Forrásaink szerint középük tartozott „*Thorockzai Vas hámosos Iffjabb Tobis János*” is, aki több vashámort állított fel a korabeli Udvarhelyszéken. Tevékenységének köszönhetően hámorokkalapácsok lármája verte fel az addig csendes falvak határát. A bányászattal és olvasztással egybekötött, rövid életű, kisebb termelésű vashámorait elsősorban olyan helyeken építette, ahol a vasművességnek már korábbról is volt hagyománya (Lö-

véte), de az ifjú hámosos addig lakatlan területekre is behatolt (pl. Kiruly, Bodvaj). Az újonnan felállított hámorokban „jobb élethetémódot remélett”, idegenből idevándorolt mesteremberek is dolgoztak. 1799-ből Hámosos György, 1801-ből Kozma Mátyás, 1807-ből pedig Bartos Péter hámosos nevét örizte meg számunkra a lövétei egyházközség keresztelési anyakönyve (I. kötet). A Tobisok közül egy másik, Tobis István (felesége Korbai Zsuzsanna) is feltűnik Lövétén, akinek a családja mélyebb gyökereket eresztett itt, ugyanis leányai, Katalin, Barbara, Ilona és Anna mind itt mentek férjhez. Az utóbbi 1909-ben hunyt el Lövétén 82 éves korában.

Tobis János Homoródmás határában, „*a Farkas-mező nevezetű helyen*” is építtetett egy vashámort a maga költségén a „H. Almási Nemes Communitásnak engedelméből”. A hely kiválasztása azonban ebben az esetben sem volt véletlenszerű, hisz adataink szerint a környéken (*Ördöggátja* bányahely) már az 1700-as évek elején folyt vasércbányászat. Úgy látszik, jól folyt a „manipulatio”, mert ifjabb Tobis Jánost hamarosan a homoródmási unitárius eklézsia patrónusai között találjuk. 1805-ben „*9 forint és 56 pénz árra Vasat adott ajándékba*” az eklézsianak, hogy abból rostélyt készíttessenek a templomba bejáró ajtóra. A forrásokból az is kiderül, hogy a farkasmezői vashámor mellett felépített háza után „Eszendőnként Hat Mforint Taxát” tartozott fizetni a fentebb említett egyháznak. 1811-ben még hallunk az általa épített farkasmezői vashámor melletti házáról, de Tobis már nem lakik Almáson. 1819-ben mint „*Mhermányban lakó Vas Hámosos*” bukkan fel forrásainkban.

A szentkeresztbányai vashámor termékei: kőcsákány, csoroszlya, egyoldalú csákány, ásó, brassói kapa, besztercei kapa

Tobis tevékenysége, bár „ó szerű paraszt” hámorai nem sokban különböztek a XIII. századiaktól, kedvezően hatott a vidék gazdasági életére. Lövéten egyre többen kapcsolódtak be ebbe a régmúltba gyökerező, újból meghonosuló „parasztpari” foglalatosságba. Egy 1809 márciusában kelt folyamodvány szerint, a lövéteiek egy része a „Bányából, Vas Hámorból keresi minden napi kinyerit, amely a mű határunkon is található.” Az 1820. évi úrbéri összeírás 12 hámorost említ, közülük egy a hámoron, a többi 11 a faluban lakott. 1821-ben számuk 14 volt, s egyikük kivételével mind „lövétei gazdák” voltak.

A „kezdetleges modorban kezelt” vashámorokban 1829-ben, a székelyudvarhelyi professzor, Szigethy Gyula Mihály tudósítása szerint rúdvasat állítottak elő („Lövéte készít Almással együtt rúdvasakat”).

A Kirulyban még a XVIII. század végén felállított hámorról, amely időközben az ide látogató fürdőzők egyik „turisztikai látványossága” lett, a *Nemzeti Társalkodó* 1840. októberi számában az alábbiakat olvashatjuk: „Mintegy 50 évvel ezelőtt létesült itt egy vashámor, melly jelenleg 13 részvényesnek dolgozik – úgy ahogy, mert attól, ki házából ki nem járt, nem látott, nem tanult, az Á-t sem ismeri, mit várhatni? Mit azoktól, kik csak annyit tudnak, amennyit egy **Toroczkóról vagy balsorsa által elidézett, vagy jobb élhetésmódot remélt kivándorlottól** [kiemelés – MJ] hallottak, gyakorlatilag láttak? S még is minő nagy haszna van e hámornak! E sovány, kopár helyen, hol a szántás vetés ritkán jutalmazza a munkát, több emberek élnek utána, s vagyon köztök, ki évenként 30 mázsa vasat is kikészít. Három épületből áll az egész intézet, t. I. a fűtató, verő és lakházból a széntartóval; mind fából építvék és deszkával fedvék. Ronda épületek! Mind e mellett a közönségre [a kirulyi fürdőt látogatókra – MJ] nagy hatással bír ezen hámor. Évenként kikészít 200 mázsát, 1 mázsa itt 20 vfton vehető. Malomhoz, deszkafűrészekhez, szekérhez s más gazdasághoz megkívántató mindenféle eszközök rea szólás mellett találhatóak.

Az itteni műhelyben készült vasak jósága iránt különbözők a vélemények;

A szentkeresztbányai vashámor. Kovács Dénes felvétele (1970-es évek)

sokan kétség alá hozzák azt, mintha az ide való vasat nem lehetne mindenre használni. Meg kell vallani, hogy rossz vas is kerül ki innen, de az is igaz, hogy sokkal több a jó mint rossz. Állításomat igazolják a népes Lövéte lakói, kik télben nyárban fával bibelődnek, sok formájú fejszék, fűrészek mind lövétei vasból készítvék, minden vas eszközeiket, pedig mennyit nem használnák! Abból csináltatják. De saját tapasztalatom is ide hajlik, már rég óta használnán azt.

Ártatlan, jámbor gyermekei a természetnek ezek a vaskészítők. Ritkán hallani köztök egy gonosz szót. Többször elandalodva néztem kezeléseiket s el elgondoltam: istenem! Ha egy velök bántani tudó, értelmes, tehetős ember közikbe jövén épületjeiket célszerűen rendezné, eszközüket kellőleg készítené, mennyit könnyítene rajtuk, s jobbítaná nyomasztó életmódjokat.” Nos, a fenti

sorokat leíró Szentiványi Mihály andalgó gondolatai már cikkének megjelenése idején megvalósulni látszottak. Ugyanis pont ebben az időszakban (1836-tól kezdve) egy fiatal műszaki értelmiségi, aki a selmecbányai akadémián szerzett szakismereteket, nevezett Gyertyánffy Jónás fogott hozzá egy „gyártelep”, azaz a modern vasipar alapjainak lerakásához Lövéte határában (Szentkeresztbánya), minek köszönhetően a székelyföldi vasgyártás súlypontja véglegesen a Kis-Homoród völgyébe tevődött át.

Mihály János

